

Náboženská jinakost a její reprezentace

Témata esejů

Rozpis témat v Isu

- převážně jde o české cestopisy doby pozdního středověku či renesance

Témata hodiny

- Význam rozdílnosti – klasifikace jako zdroj významů, politika „jiného“
- Hranice a skupiny – nacionalismus, komunalismus, náboženský fundamentalismus a utváření „jiného“
- Kultura a její definice – sdílené významy
- Jazyk sdělení
 - Sémiotika označující a označované
 - Diskurz – vztah vědění a moci – příkladem Cortéz a možnosti manipulace s významy
 - stereotyp
- Modely jinakosti – Smith, Todorov, Greenblatt

Stručné dějiny „jiného“

Jinakost v antickém světě

- Ethnocentrismus starověkých Řeků, řecká kultura jako nadřazená všem ostatním (x případ Baktrie?)
 - „Barbary“ byli všichni ti, kterým nebylo rozumět, tj. ti, kteří neuměli řecky
 - *Interpretatio graeca* – „řecký překlad“, způsob výkladu prvků cizích kultur prostřednictvím srovnání a připodobnění s prvky a koncepty řecké kultury
- Např. Hérodotův výklad egyptského pantheonu – egyptská božstva jsou „přeložena“ do řecké sféry

Kulturní překlad

Řecko

Afrodíté

Deméter

Zeus

...

Řím

Venuše

Ceres

Jupiter

Egypt

Hathor

Isis

Amon / Ra

Je zde „jinému“ přiznána odlišnost?

Tři modely jinakosti podle Jonathana Smithe

- Metonymický model: „jiné“ je/není stejné jako „my“
- Topografický model: „my“ jsme ve středu světa, „jiné“ je na jeho periferii
- Lingvistický model – „jiné“ je nepochopitelné, nerozumíme mu.

Metonymický model

Čínské představy o Tibeťanech

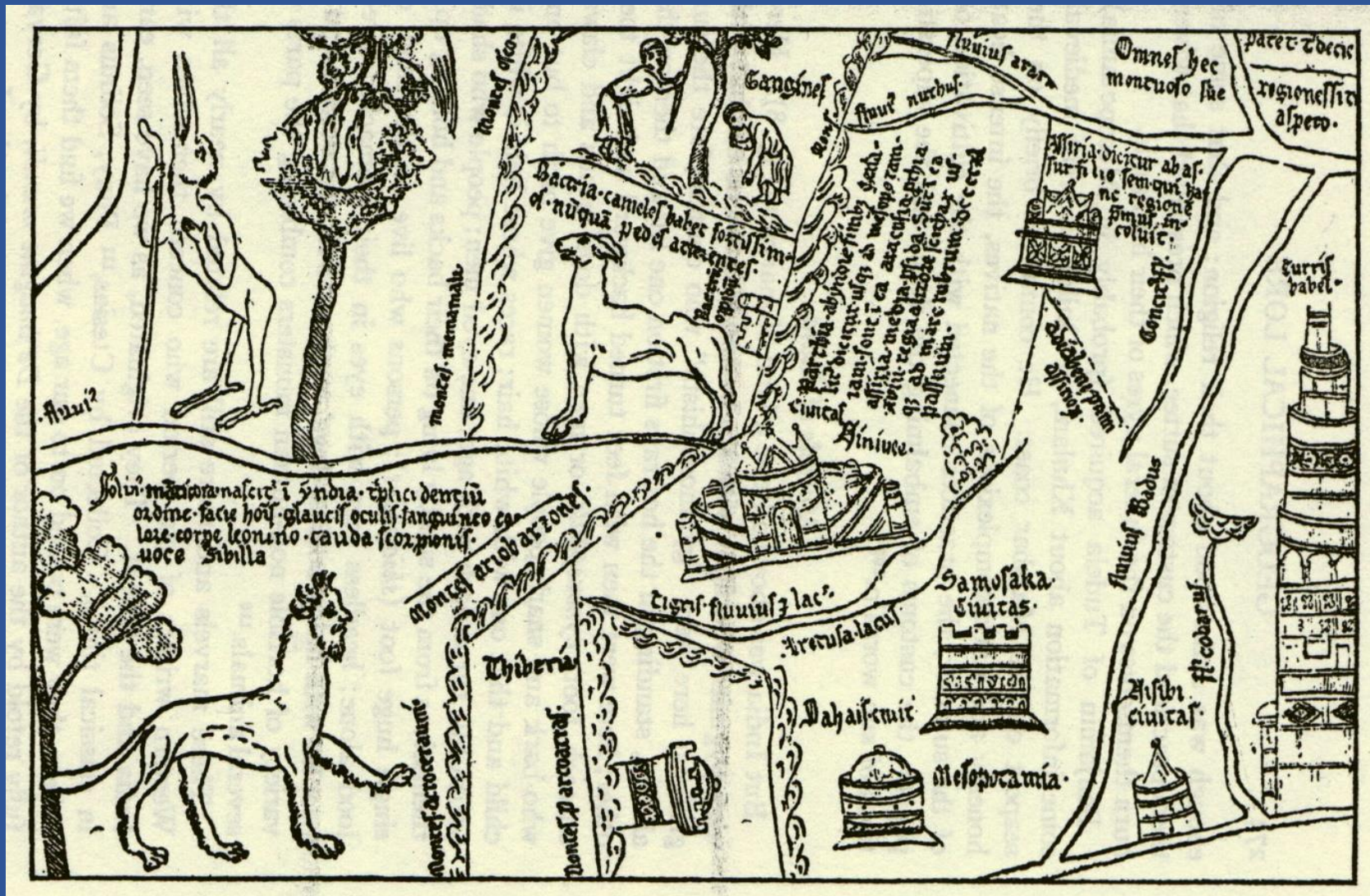

Metonymický model jinakosti

- Odorikův popis lidí se psí hlavou
- Důsledky: rozdílnost jako příčina dehumanizace – důsledky pro zacházení s „jiným“
- Nebo naopak asimilace – odlišnost není uznána

Topografický model – „jiné“ na okrajích našeho světa

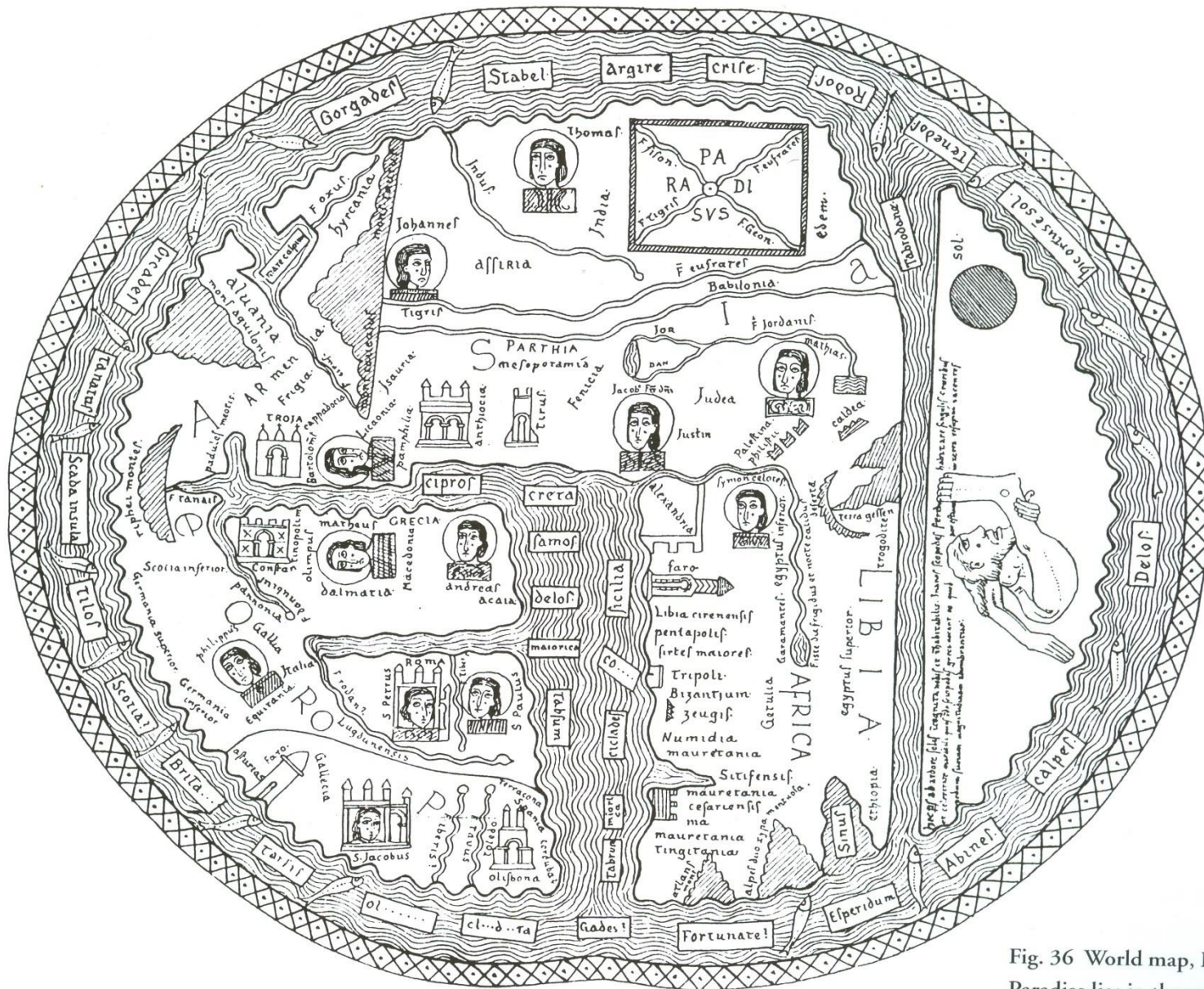
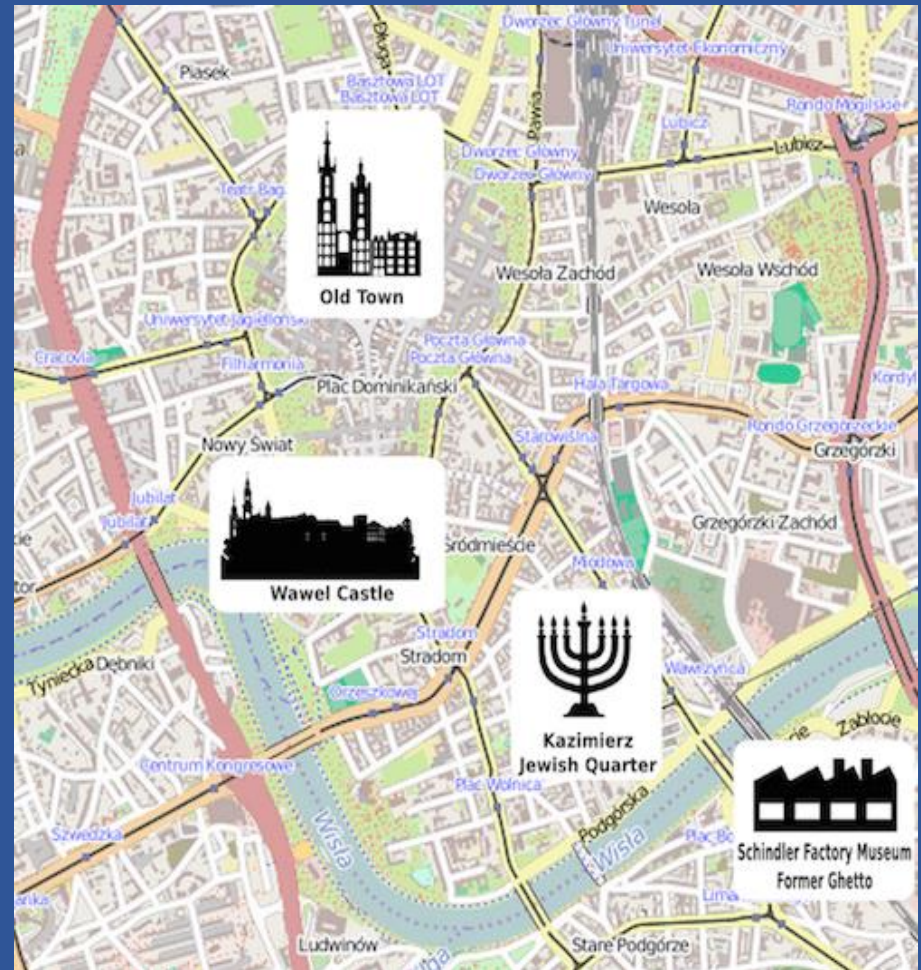

Fig. 36 World map, Beatus Liberianus. Paradise lies in the southeast.

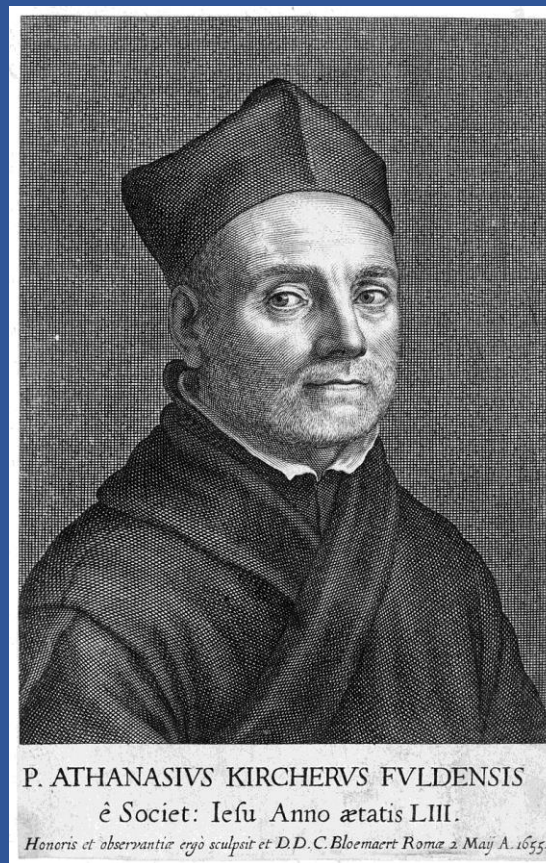
Odsun „jiného“ na okraj

- židovská ghetta (vs. raně středověké osídlení měst)
- přesuny obyvatel jiného vyznání (např. Marie Terezie a její přesuny nekatolíků po habsburské monarchii)
- odsun německého obyvatelstva z poválečného Československa...

Lingvistický model – „jiné“ je nesrozumitelné

- Edward Said,
Orientalismus:
- Jestliže „jiné“ nemůže
mluvit samo za sebe,
začínáme mluvit za
něj.

By Cornelis Bloemaert (circa 1603–1692) -
<http://www.portraitindex.de/documents/obj/33802643>, Public Domain,
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=442392>

Jazyk a jeho funkce v procesu reprezentace

- Tři přístupy

- reflexivní – slovy popisujeme realitu

- intencionální – slova odrážejí osobní záměry autora

- konstruktivistický – slova dávají světu význam, „konstruují“ vztahy uvnitř kultury

Teorie řečových aktů

John Langshaw Austin

Slova a řeč jako čin, jako projev, kterým řečník „něco dělá“ a pronáší je s určitým záměrem:

Lokuce – obsah výpovědi („*Už je pozdě.*“)

Ilokuce – záměr, s níž je pronesena (*Měli bychom jít domů.*)

Perlokuce – konkrétní reakce na řeč (*Skutečně odcházíme.*)

AUSTIN, John Langshaw. *Jak udělat něco slovy*. Praha : Filosofia, 2000.

Skupiny, hranice, náboženství

- Jak byste definovali kulturu?
- Kultura – sdílené významy, sdílené konceptuální mapy světa
- Definice jiného ve vztahu k „nám“ vychází z „našich“ kritérií – v konkrétním společenství je hranice vedena podle různých kritérií (genderové role např.)

Středověké pojetí „náboženství“ jako kritérium jinakosti

- Moderní pojetí „náboženství“ – „to, čemu lidé věří“ (případně to, co se píše v jejich knihách); náhled ovlivněný reformací a protestantským důrazem na text a obsahy víry

- Středověké termíny:

Lex – „zákon“, pravidla, podle kterých se chovají (lex Christi, Machometi, Iudei), Mongolové nemají lex, nanejvýš *lex naturae*. Úzká spojitost termínu lex s písemnou kodifikací. Spojitost „práva“ a „náboženství“

Secta – skupina, společenství (mnohost)

Fides – víra, často ve smyslu „pravá“, „naše“, ale také ve spojení „lex et fides“

Religio – častěji až ve 14. stol.

Ukázka – *Putování k Mongolům*, Carpini, s. 25.

Hlavním kritériem středověkého hodnocení jinověrců je, *co a jak dělají či nedělají stejně jako křesťané a ve vztahu ke svým bohům.*

Isidor Sevillský, Etymologiae VIII

- 1) De ecclesia et synagoga – alegorie křesťanství a židovství
- 2) De religione et fide – religio od „spojovat“, společenství, které spojuje věřící
- 3) De haeresi et schismate – stoici, epikurejci..., pojem sekta, a pověra
- 4) De haeresibus Iudaeorum – farizejci, esejci...
- 5) De haeresibus Christianorum - odpadlíci
- 6) De philosophis gentium – řeční filosofové, ale také gymnosofisté
- 7) De poetis – římské básníci
- 8) De Sybillis
- 9) De magis
- 10) De paganis – pohané, národy uctívající „modly“
- 11) De diis gentium – římské bohové

Středověké kategorie jinověrců

- Židé
- Saracéni – vnímáni jako křesťanská hereze, ale právně zahrnuti do stejné kategorie jako židé
- Heretikové, schismatici
- Modloslužebníci – *idolatri*, neznají zákon, nebo mají jen zákon přirozený
- Nevěřící - *infideles*
- Pohané – *pagani* (venkované)
- Barbaři – obyvatelé Berberie, nebo severních oblastí

Proces poznávání „jiného“

- Očekávání a představy o „jiném“
 - „představované jiné“ – jinakost abstraktní, nedochází k reálnému kontaktu s „jiným“
 - „zakoušené jiné“ – konkrétní setkání s odlišností, vyjednávání identit

- Výrazové prostředky a schopnost popsat odlišnost a uchopit ji („...mají klobouky docela jiné než my, ale nejsem schopen to popsat tak, abyste tomu rozuměli.“)
- Výklad odlišnosti – míra zájmu o emické termíny a jejich významy a naopak potřeba předkládat vlastní výklady („jiné“ mlčí, „my“ mluvíme za něj).

Jan z Plano Carpini o obyvatelích Číny

„... jsou pohani a mají své zvláštní písmo. Mají prý též svůj Starý a Nový Zákon, životopisy Otců, mnichy a budovy podobné kostelům. Říká se, že mají též mnoho svatých [jako my]. Modlí se k jedinému Bohu, uctívají Pána našeho Ježíše Krista a věří v život věčný, neznají však křest. Ctí a váží si našeho Písma, mají rádi křesťany a konají mnoho dobra. Zdá se, že to jsou dobří a ušlechtilí lidé.“

Vyjednávání identit

Vztahy a identita jednotlivých účastníků se utváří v závislosti na kontextu:

Vilém Rubruk v debatě u chána – mezi nestoriány, saracény a „tuini“

Ricoldus z Montecroce, *Libellus ad nationes orientales*

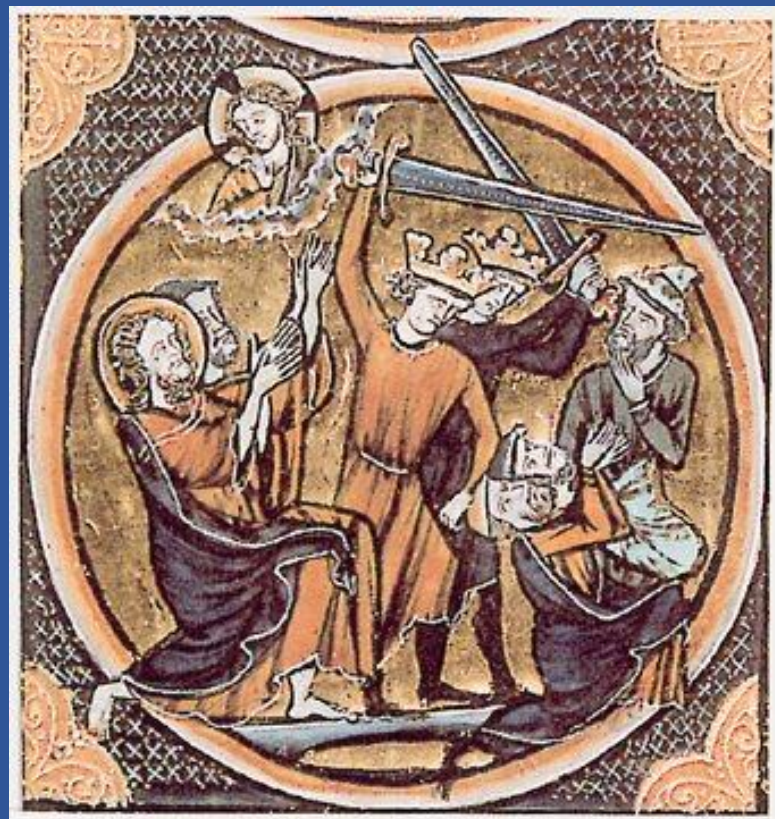
„A věru tito křesťané [nestoriáni a jakobité] nejsou příliš vzdálení [od nás], protože mají úplný a neporušený zákon, tedy Starý a Nový zákon a vtělení Krista vyznávají upřímně, ale přesto bude níže zřejmé, jak mnoho jsou v pojetí vtělení vzdálení od pravdy.

Židé se jeví jako vzdálenější, jelikož ani nepřijali Nový zákon, ani nemají správné pochopení Starého zákona, nýbrž se drží samotné doslovnosti Zákona, jakoby Zákon sám o sobě byl svatý. Avšak více a dalece vzdálení [od nás] jsou saracéni, kteří nemají ani zákon, ani rozum: zákon mají ďábelský a smrtonosný, třeba v něm mnohé prospěšné je obsaženo. Nejvíce jsou však vzdálení tataři a pohané, kteří nemají ani rozum, ani zákon, ani zákon přirozený, ani chrám ani púst, ani cokoli, co by jejich duchovní život spojovalo.

Avšak pokud jde o přiblížení a obrácení, je vše naopak. Totiž, jak ověřuje zkušenost, Tataři jsou snadněji obráceni než saracéni, saracéni [snáze] než židé a židé [snadněji] než křesťané.“

Milníky středověkých vztahů křesťanů se židy

- Úprava soužití s židovskými komunitami
- Vyhlášení křížových výprav (1095) a rozvoj konceptu spravedlivé války
- Vznik kazatelských řádů
- Tažení proti heretikům
- Iberský poloostrov
- 4. lateránský koncil 1215

Základní východiska - náhled sv. Augustina na židy

- Židé odmítli Boží poselství, jsou potrestáni vyhnanstvím a otroctvím, zatímco křesťané vzkvétají.
- Naplňují biblické proroctví o tom, že nepřijetí evangelia židy je Boží vůle:
„Lid, který není můj, povolám na svůj lid a Nemilovanou nazvu Milovanou a kde bylo řečeno: Vy nejste můj lid, tam budou nazváni syny Boha živého.“ [Římanům 9,25]
- Bůh jim dal zákon, proto jsou důležití. Drží se tohoto zákona a mají být za to uznáváni.
- Nemají být zabíjeni a mohou provozovat svou víru
- Podle proroctví jejich hromadný obrat ke křesťanství bude předzvěstí blížícího se konce věků [Ř,11]

Proměny postojů vůči Židům

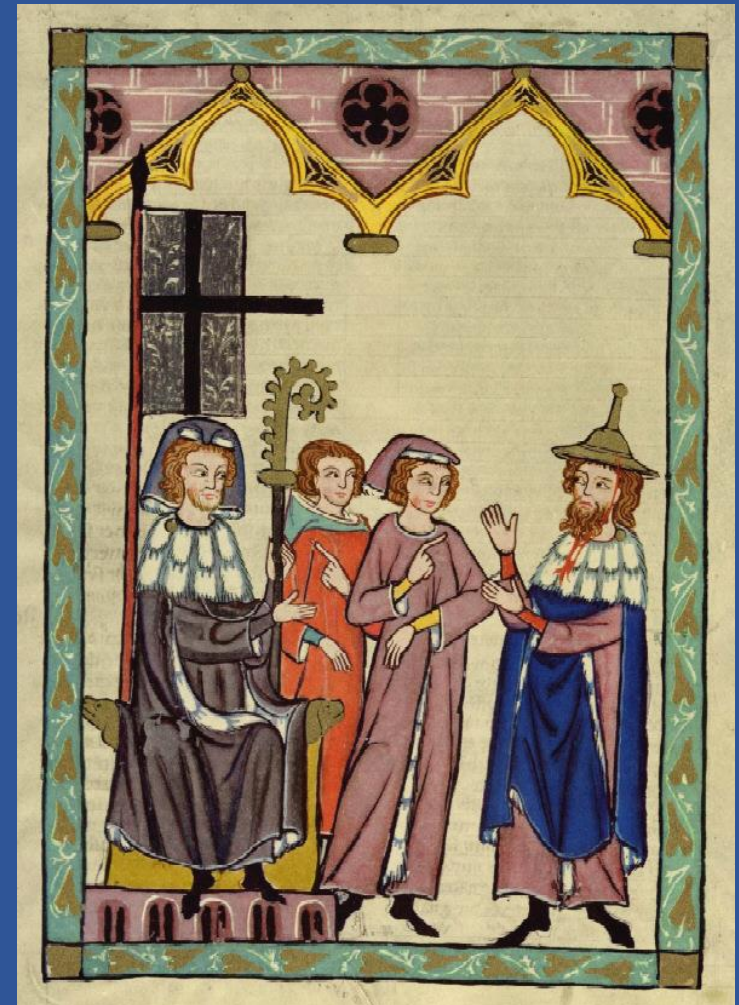
- V rétorice Innocence III. se objevují obavy ze „znečištění“ kontaktem se Židy – zejména konzumace masa, mléka a vína, které sami Židé nepokládají za vhodné pro sebe
- Do 12. století otázka tělesné čistoty/znečištění kontaktem s jinověrci a jejich produkty sotva přichází na přetřes
- Toto se postupně mění, během středověku a na jeho konci narůstá obava ze znečištění, které vychází z kontaktu s tekutinami, jež přišly do styku se Židy, narůstá obava z tělesného kontaktu (otrávení vody, znesvěcení hostií, rituální vražda atd.)

Freska v kapli sv.
Kateřiny, Landau,
Neměcko, 15. stol.

Odlišení židů oděvem

Obraz saracéna ve středověké literatuře

- Rytířská epika, 12.-15. stol.
- *Píseň o Rolandovi* – literární zpracování bitvy z roku 778 v průsmyku Roncevaux v Pyrenejích
- *Vévoda Arnošt*
- *Alexandreida*
- *Píseň o Cidovi*
- ...

Obraz islámu v rytířské epice

- Islám jako falešné náboženství se svou vlastní trojicí bohů, idoly a kněžími – v tomto smyslu se ukazuje islám jako (falešný) odraz křesťanství
- trojice bohů – Machomet, Tervagant a Apollón, ev. Jupiter
- Mohamed nejen jako falešný prorok, ale vystupuje zde i jako bůh, který je uctíván
- saracénská místa modlitby jako paralela ke křesťanským kostelům
- chybí zde rozlišování mezi saracény a pohany
- saracéni jako obři, ďábli nebo mající jinou deformitu jako třeba rohy
- spojování saracénů s kouzly, magií
- zápas a porážka saracéna křesťanským bojovníkem a jeho následná konverze ke křesťanství

Teorie „blízkého jiného“ na příkladu vztahu k východním křesťanům

- Jonathan Smith tvrdí, že nejproblematictější „jiné“ je to, co je příliš „blízko“ (proximate Other), používá příměr parazita a jeho hostitele
- Toto „jiné“ je příliš podobné „nám“, ale není totožné – proto budí největší odpor, můžeme být zaměněni za tyto „blízké jiné“
- Příklad nestoriánů
- Je to v případě středověkých misionářských textů opravdu tak? Vadí „přílišná blízkost“ sama o sobě, nebo obavy ze spojení s konkrétní herezí?
- Středověká teorie o pořadí obrácení na víru

Manuálník Václava Korandy mladšího (1424?-1519)

Sborník náboženských polemik, z pozice představitele utrakvistické církve. Poukazem na různorodost východních církví obhajuje svou vlastní:

„... v tomto širokém světě mnoho křesťanův, nic nemajíce od papeže, avšak jsou dobří a věrní křesťané, majíce své vládaře duchovníe poctivé a kostely mnohem slavnějšíe nežli v Římě. Toť Benátská kronika okazuje.“

Objevení Ameriky jako zlom v chápání „jiného“?

- Za zlomový bod v evropském chápání „jiného“ je některými badateli pokládáno objevení Ameriky jako nového kontinentu, s nímž nikdo „nepočítal“ (biblická genealogie tří synů Noemových)
- Jonathan Smith – objevování Asie nebylo objevením něčeho neočekávaného, ale „jen“ začleněním očekávaného (Góg a Magóg např. do předem stanoveného rámce světa a běhu dějin)
- Skutečné „jiné“ je tak podle Smithe nalézáno až v Americe

Jonathan Smith

- Teorie monogeze znemožňovala existenci něčeho „zcela jiného“. Podle Smithe je objev totální jinakosti spojen s objevením Ameriky
- Teorie monogeneze padá s objevením kontinentu, který nebyl předpokládán a nemá místo v biblickém obraze světa

X

Kolumbus, jeho užití Polova cestopisu – Kolumbus objevuje „Indii“, nikoli nový kontinent.

Tzvetan Todorov, *Dobytí Ameriky. Problém druhého.*

- 3 roviny vztahů k „jinému“, které jsou vzájemně nezávislé:
- a) hodnocení - druhý je dobrý nebo špatný, mám ho rád/nemám ho rád - na základě toho, že se mi může rovnat
- b) snaha sblížit se s druhým - buď přejímám hodnoty druhého, nebo naopak mu nutím svoje, nebo je zde lhostejnost.
- c) rovina epistemická - identitu druhého znám nebo neznám

Todorov se ptá, jak skloubit dva principy:

- **rovnost/nerovnost**
- **rozdílnost/stejnost**

Je-li uznána rovnost - pak to vede snadno k asimilacionismu, neboť není uznána odlišnost, na druhou stranu, uznání odlišnost vedlo k ustanovení hierarchie – otrokářství, podřízení „jiného“.

Středověký postoj zpočátku vycházel z názoru, že všechna rozdílnost je dílem Božím, které člověku nepřísluší soudit. I úspěch mongolského chána je dán Boží přízní, píše Rubruk. Svou roli sehrávala *eschatologická očekávání*, „jinému“ byla předurčena role (židé, Mongolové jako Góg a Magóg atd.) v křesťanském scénáři.

Symbolické chápání světa ve středověku

- Jevový svět nebyl vnímán stejně jako dnes, ale mnohem častěji jako „odkaz“ k hlubšímu významu, jako symbol a znak mající nějaký význam – epidemie, pohromy jak výraz Božího hněvu apod.
- Vše nese skrytý význam, který zná jen Bůh
- Úkolem člověka je pokusit se „číst“ svět vnějších jevů a „rozluštit“ poselství člověku
- Jaké to má důsledky pro vztah k „jinému“?
Naznačuje Umberto Eco

Stephen Greenblatt – *Podivuhodná vlastnictví*

- středověká tolerance „jiného“ je podle něj jen hypotetická, jelikož prý reálně nešlo o ovládnutí „jiného“, středověk nepřistoupil k „přijetí vlastnictví“
- objevení Ameriky je zároveň jejím *přivlastněním* – např. také pojmenováváním míst, zvířat, zemí termín z evropských jazyků - člověk jako „nový Adam“
- s „jiným“, které je zcela „jiné“ (nikoli očekávané jako v případě středověku), je možné také zacházet jinak než dosud (ospravedlnění otroctví a genocidy původních obyvatel, již popisují misionáři)

Další moderní teorie jiného

- Simone de Beauvoir (1908-1986), *Druhé pohlaví*, 1949. Gender jako sociální konstrukt, klíčové dílo feministické teorie

„Žena je určována svým vztahem k muži, nikoliv muž svým vztahem k ní, žena je nepodstatná vzhledem k podstatnému. On je subjekt, on je Absolutno. Ona je to Druhé.“

Beauvoirová, Simone. 1966. *Druhé pohlaví*, Praha: Orbis, s. 10.